

til Gengæld krystalklar. Med stor Skarpsindighed er de mangfoldige, slyngede Traade udredede, og Virkeligheden afdækket i alle dens betydningsfulde Enkeltheder, saa at et sandere Billede af Kejser Karl og hans Politik fremtræder, end det forenklede og derfor ukorrekte, som vi hidtil har besiddet.

Knud Fabricius.

J. Huizinga: Homo ludens. Versuch einer Bestimmung des Spielelements der Kultur (Amsterdam 1939).

Leg har mange former. Dyr og børn leger. Men ogsaa voxne har baade i primitive kulturer og i de mest civiliserede samfund beskæftigelser, som uden tvivl falder under begrebet leg: dans, tennis og andre boldspil, kabaler, skak, kortspil o. s. v. Leg optræder paa alle alders- og kulturtrin; den er tillige ældre end al kultur.

Man har opstillet forskellige biologiske forklaringer paa legen. Den tilsigter aflastning af et overskud af livskraft — eller afspænding — eller afledning af skadelige drifter — eller øvelse til livskampen eller i selvbeherskelse; den bunder i efterlignelsestrang; den giver udløb for herskesyge eller konkurrencetrang eller for ønsker, som ikke kan tilfredsstilles i virkeligheden.

Uden at tage stilling til problemets rent biologiske side har den hollandske kulturhistoriker J. Huizinga i ovennævnte bog foretaget en undersøgelse af legens væsen — de kendemærker, som gør legen til noget helt for sig selv blandt de menneskelige former for virksomhed — og af den rolle, som legens stemning og former har spillet i den menneskelige kulturudvikling¹.

Huizinga finder som afgørende kendemærker for legen: Den er fri handlen, ikke en nødvendig naturfunktion. Den er en udtræden af det »sædvanlige« eller »egentlige« liv ind i en tidsbegrænset virksomhedssfære, et intermezzo i dagliglivet uden forbindelse med den direkte tilfredsstillelse af nødvendige livsbehov. Den har sit forløb og sin mening i sig selv. Ogsaa i rum vil den ofte være begrænset: til en bestemt lege- eller spilleplads, en arena, en tribune, et tempel, en retssal o. s. v. Den kan overleveres og til enhver

¹ Sider af emnet har H. behandlet tidligere i de trykte foredrag »Over de grenzen van spel en ernst in de cultuur« (1933) og »The play element of culture« (1937) og i bogen »Im Schatten von Morgen« (1937). Tanker, som peger frem mod disse arbejder, træffes allerede i hans fine skildring af senmiddelalderens aandsliv »Herfsttij der middeleeuwen« (1919, ogsaa i engelsk, tysk og svensk oversættelse).

tid gentages, og inden for den enkelte leg spiller gentagelser af samme bevægelser og lyde oftest en stor rolle. Der skal endvidere i legen helst herske en særlig fastsat orden og overholdes bestemte regler. Brydes de, styrter legens verden sammen. Til stede i al leg — fra kattekillings leg med garnnøglet til kabaler og skive-skydninger — er et udtalt spændingsmoment, og dette faar i de fleste former for fællesleg (de sociale legeformer) en konkurrence-agtig, agonal karakter. Almindelig er endelig tendensen til at omgive legen med et skær af hemmelighedsfuldhed — den træffes baade i børns lege og naturfolks hemmelige forbund og ceremonier — og til at betone, at man befinder sig uden for dagliglivets sfære, bl. a. ved anvendelse af masker og anden forklædning (jfr. de romerske saturnalier og deres ætling karnevallet).

Efter en undersøgelse af forskellige folks sproglige betegnelser for legen (de færreste har et saa omfattende begreb som det tyske »Spiel«, det hollandske »spel«, som dækker baade vores »leg« og »spil«) søger Huizinga at vise, hvor stærkt legemomentet gør sig gældende inden for en række sider af primitivt kulturliv. Han peger paa, hvorledes i en række religiøse kulter et kosmisk hændelsesforløb — aarstidernes vekslen, solens bevægelser i døgnet o. s. v. — fremstilles i legens former. Han benægter ikke, at magiske forestillinger her spiller en vigtig rolle, men mener at have fundet en række etnologiske vidnesbyrd om, at det primitive sind paa en mærkelig maade svinger mellem bevidstheden om, at de kultiske handlinger betegner en dybt alvorlig og følgesvanger indgriben i naturens gang og dermed i menneskelivets vilkaar, og forestillingen om, at der alligevel ikke er tale om fuld virkelighed, men om noget, der vanskeligt lader sig skille fra legen. Legebegrebet kan, hævder Huizinga, imidlertid uden tvang forbinde sig med forestillingerne om noget indviet og helligt. »Ethvert præludium af Bach, ethvert vers i tragedien beviser det«.

Baade legens former og i et vist omfang ogsaa legens stemning er altsaa til stede i den primitive kultus. Og det for fællesleg karakteristiske væddekampmoment fattes ikke hverken i de mimiske fremstillinger af kampen mellem gode og onde naturmagter eller i de initiationsceremonier, som ledsager de unges optagelse i mændenes samfund. Det samme agonale træk genfinder Huizinga i den ofte i primitive samfund forekommende deling af stammen i to exogame stammehalvdele eller fratrier, adskilte ved forskellige totems, forbud, skikke og ceremonier, i gensidig væddekamp, men ogsaa forpligtede til gensidig ydelse af hjælp. Naturgivet er modsætningen og den indbyrdes tiltrækning mellem kønnene, men den finder, ikke mindst ved aarstidsfesterne,

udtryk i legens former (dans, vexelsange m. m.). Stærkt fremhæver Huizinga vædekampmomentet, agonien, i den oldgræske kultur; ogsaa i det ældste Rom var det til stede, men her afløstes vædekampene mellem frie mænd tidligt af dem mellem professionals og dyr; fælles for begge de klassiske kulturer er vædekampenes oprindeligt stærkt fremtrædende sakrale karakter.

At der er en sammenhæng til stede mellem legen og dens former og de nævnte omraader af primitivt kulturliv, lader sig næppe benægte. Allerede Platon fremhævede det nære forhold mellem leg og kultus. Men Huizinga søger ogsaa at paavise legeformernes betydning for udviklingen af en række andre sider af kulturen. Ved de religiøse fester afholdtes vædekampe i hellig viden om verdens opstaaen og indretning. Fra disse stammer de samlinger af gaadeformede spørgsmaal, undertiden ledsagede af svar, som kendes fra en række religioner (Rigveda, Atharvaveda, Vafþrúdnismál, Alvismál o. s. v.), og som kun kunde besvares af de indviede — legefællesskabet — som kendte bestemte forestillinger og regler. Vædekampens, legens præg bærer ogsaa de spørgsmaalssamtaler af religiøst og filosofisk indhold, af hvilke der er bevaret adskillige fra dem mellem Zarathuštra og kong Vistašpas syv vise ned til dem mellem kejser Frederik II og hans hofastrolog Michael Scotus. Huizinga drager linien videre til de ældste græske filosoffer, hvis postulater om de højeste problemer fremsattes i udpræget polemisk, agonal form; til sofisternes, for hvem det var et hovedformaal at give en spændende forestilling til bedste og slaa en rival ud; til de sokratiske dialoger, retorerne og middelalderens disputereøvelser og til senere tiders kampe mellem forskellige skoler og ideer, hvor trods al overbevisning og alvor et kappestrids-, et vædekampsmoment ikke mangler.

At der oprindeligt bestaar et nært sammenhæng mellem kulten paa den ene og digtning, sang, dans og musik paa den anden side, og at de sidstnævnte virksomhedsformer stadig bærer legens træk, dette vil sikkert de fleste etnologer og kulturhistorikere indrømme Huizinga. Ogsaa at den bildende kunst ved flere traade forbindes med den nævnte sfære. Mere tvungent virker hans forsøg paa at forbinde det ældste retsliv med kulten og vædekamp-legen, selvom der ogsaa her kan spores visse forbindelsestraade (tingets sakrale karakter, retsafgørelser ved orakler, gudsdomme og lodkastning eller ved udfaldet af ordkampe mellem parterne eller deres sagførere — Huizinga fremdrager her de eskimoiske trommesange).

Et kapitel i bogen handler om »Spiel und Krieg«. At træk,

som Huizinga bestemmer som karakteristiske for leg, ofte vil være til stede ved krig i egentlig forstand (der bortses her fra de forskellige former for kamplege), kan næppe bestrides. Hertil hører anerkendelsen, i hvert fald i principet, af bestemte kampregler, bl. a. udstedelsen af en krigserklæring, hvorved krigen adskilles fra baade fredens tilstand og utilslørede rovoverfald. At det rene prestigemoment, hvorved de med sejren forbundne materielle fordele træder helt i baggrunden, som er kamplegens hovedmotiv, ogsaa kan gøre sig stærkt gældende i egentlige krige, baade hvad den krigsførende stat eller hersker og de kæmpende krigere angaar, er ikke ukendt for nogen historiker. Men Huizinga undervurderer uden tvivl den stræben efter større magt og større rigdom, som intet har med legen i dens rene former at gøre, naar han skriver: »Stræben efter materiel magt er selv i udviklede kulturforhold og endog, hvor statsmændene, som planlægger krigen, selv anser den for et magtspørgsmaal, i de fleste tilfælde faktisk fuldstændigt underordnet. motiver som stolthed, ry, anseelse og glansen ved overlegenhed eller hegemoni. Med begrebet ry, der strax forstaas af alle, lader alle store angrebskrige fra oldtiden til vore dage i følge deres væsen sig langt bedre forklare end ved en eller anden forstandsmæssig opstillet teori om økonomiske kræfter og politiske overvejelser«. Lærerigt er her bl. a. et studium af Englands og Nederlandenes ydrepolitiske historie. Men Huizinga's dictum kan staa som et nyttigt memento for de historikere, som, borte af en rationelt indstillet tid, er tilbøjelige til at søge rationelle, materielt dikterede motiver bag alle den internationale storpolitikens gerninger. Og hvor det rene prestigemotiv, det agonale moment, kan paavises at være til stede, er vi inde i legens sfære, saaledes som han har defineret den.

Sit højdepunkt naar lovprisningen af den krigsvundne hæder vel i middelalderens ridderliv, men det er ikke svært at finde paralleler baade i oldtid og nyere og nyeste tid. Atter og atter møder vi tanken om »en ærlig kamp«, en kamp, som føres i visse accepterede ridderlige former. Utallige er de tilfælde, hvor reglerne brødes, fordi de hemmede hovedformaalet: at vinde. Men de har alligevel svævet som idealer over de kæmpende og i disses sind gjort kampen til noget andet og højere end en nøgen tilværelses- eller magtkamp, selvom det lykkes os med større eller mindre forstaaelse af ældre tiders mentalitet at vise, at den i realiteten ikke var andet.

Huizinga søger folkerettens udspring i riddertidens idealverden som en bevidsthed om, at »dette er mod æren, mod reglerne«. Ogsaa her undervurderer han sikkert nyttehensynets ind-

flydelse. Begge parter var jo som regel interesserede i, at det fredelige handelssamkvem i et vist omfang opretholdtes. Man undres over, at en landsmand af Grotius kan se bort fra den rolle, dette motiv har spillet ved udformningen af kontrabandebegrebet og reglerne om neutral skibsfart. Og naar han karakteriserer de efterhaanden udviklede folkeretsregler som spille- eller legeregler, gældende for legefællesskabet af de stater, som har accepteret dem, er legebegrebet ført ind paa omraader, hvor i alt fald legens stemning ikke træder stærkt frem.

I sit sidste kapitel analyserer Huizinga i en universalhistorisk oversigt »Kulturen und Perioden sub specie ludi«. Trods adskillige forbehold nødes læseren mere end én gang til at give ham ret, naar han ved en historisk foreteelse betoner tilstedeværelsen af trangen til at lege, til at hæve livet op i en højere forestillingsverden, adskilt fra det nøgternt-materialistiske virkelighedsliv og dets tilværelseskamp. Træffende siges om Erasmus: »Hvor straalere ikke ud af hele hans væsen legens stemning«. Inciterende er ogsaa skildringen af barokken. Og af parykken, »das Barockste der Barock«. Og af det 18. aarhundrede, der karakteriseres som en legens periode par excellence, ikke blot paa kultur- og selskabslivets, men ogsaa paa statslivets omraade. Det er ikke svært for historikeren at acceptere belysningen »sub specie ludi« af en række sider af denne periodes kabinetspolitik. Hellerikke i klassicisme og romantik, med deres trang til at hensætte kunst og følelsesliv i en ideal fortidsverden — den antike oldtids eller den kristne middelalder — savner Huizinga legens holdning. Allerede i 18. aarhundrede var imidlertid det nøgterne prosaiske nyttebegreb og det borgerlige velfærdsideal i anmarsj, og i 19. aarhundrede traadte legemomentet mere og mere i baggrunden, ikke mindst under indflydelse af den ny industrialisme. »Arbejde og produktion blev til ideal og snart til idol. Europa trækker i arbejdskitlen. Samfundssind, kundskabsstræben og videnskabelig vurdering bliver kulturprocessens dominerende. Jo mere den vældige industrielle og tekniske udvikling skrider videre fra dampmaskine til elektricitet, des mere fremkalder den den illusion, at kulturens fremskridt bestaar i denne udvikling. Som følge deraf kan den beskæmmende fejltagelse bringes frem og vinde indpas, at økonomiske kræfter og den økonomiske interesse bestemmer verdens gang.«

Sætningen: »Europa trækker i arbejdskitlen« er naturligvis noget dristigt formuleret. Størstedelen af Europas befolkning havde befundet sig i den nævnte kittel siden dens opfindelse. Det kan i denne forbindelse nævnes som en svaghed ved Huizingas bog, at han hverken for middelalderens eller 16.—18. aarhundredes

vedkommende søger at efterspore legemomentets fremtræden i almuekulturen; her savnes jo ikke fra adskillige lande et folkloristisk materiale, som kunde være raadspurgt. Rigtigt er det jo imidlertid uden tvivl, at rationelle nyttesynspunkter fra 18. aarhundredes slutning i langt højere grad end før og i stedse stigende omfang har præget de herskende samfundsklassers tænke- og følemaade. Og for Huizinga staar denne udvikling, der for positivismen og de fra den udgaaede sociologiske tankesystemer, bl. a. marxismen og den materialistiske historieopfattelse, er baade naturnødvendig og et gode, i nær sammenhæng med legemomentets tilbagetræden. Hverken liberalisme eller socialisme frembød næring for legefaktoren i samfundslivet. Den experimentelle og analytiske videnskab, utilitarismen og reformaanden, Manchester-skolen — alt dette er dødsensalvorlige aktiviteter. Og kunstformer som realisme, naturalisme, impressionisme er mere fremmede for legens idé end alt, hvad der før var naaet til blomstring i kunsten. Et frapperende ydre tegn paa, at kulturlivet blev mere alvorligt, finder Huizinga i fantasielementets forsvinden i den mandlige klædedragt. »Med cylinderhatten sætter det 19. aarhundredes biedermand sin livsalvors symbol og krone paa hovedet.«

Ved sin undersøgelse af vor tids forhold til legen er Huizinga tilbøjelig til at udvise de moderne sports- og kortspilformer fra den rene legesfære; de er for stærkt prægede af alvor og systematik; de har desuden, modsat oldtidens kampege, ingen kulturskabende betydning. Tvivlende stiller han sig ogsaa over for en række fænomener, som han har sammenfattet under betegnelsen »puerilisme«. Han forstaar herved forskellige udslag af tilbøjelighed hos moderne mennesker, især som medlemmer af organiserede kollektivgrupper, til at tage pubertets- eller drengalderens mentalitet til mønster for deres opførsel. Han nævner bl. a. trangen til banal adspredelse, begæret efter grov sensation, lyst til masseopvisninger, trang til at danne forbund eller klubber med bestemte kendetegn, bevægelser og staaende udraab, glæden ved at optræde i marsj og geled, manglende sans for humor, utaalsomhed mod enhver anden mening end ens egen gruppes, modtagelighed for enhver illusion, som smigrer ens egen eller gruppens bevidsthed. Huizinga vil naturligvis ikke benægte, at man finder flere af disse træk i ældre kulturperioder. Men han vil hævde, at de optræder mere en masse og forbundet med større brutalitet i vor tid. Som nogle af de medvirkende aarsager hertil peger han paa inddragelsen af mindre dannede sociale lag i det offentlige liv, afslappelsen af ældre moralske vurderingsprinciper og den langt større lethed ved at lede og paavirke masserne, som teknikens og organisationsformernes udvikling har skabt. Leg i

ægte forstand er der efter Huizingas opfattelse her næppe tale om; fra de primitive og arkaiske kulturers leg adskiller de nævnte fænomener sig i alt fald derved, at en gennem lang tids udvikling vundet aandsmyndighed frivilligt prisgives.

Man fristes til at spørge, om det alligevel ikke er en fra andre af livets omraader tilbagetrængt legetrang, som her søger at faa luft i former, hvoraf i alt fald nogle har lighedspunkter med primitive kulturers kultiske og sociale lege. Paa et andet felt, i den tilbøjelighed, som moderne handels- og industriledere har vist til at sætte rekorder uden hensyn til og ofte i modstrid med det rene nyttehensyn (som ved bygningen af kæmpedampere), sporer han en indtrængen af legens vædekampmoment, hvor dette før, af flere aarsager, gjorde sig langt svagere gældende. Ogsaa i de moderne kunstretningers eksklusive tendenser finder han et legemoment. »Overalt, hvor et løsen paa -isme holder en kunstretning sammen, ligger betegnelsen: et legefællesskab nær«.

Der er jo næppe tvivl om, at politiken gennem tiderne er blevet opfattet af dens deltagere som den morsomste leg af alle. Huizinga konstaterer i nyeste tid en svinden af legefaktoren i det parlamentariske liv. De ordkampe, i hvilke de store debattører i ældre tid søgte at kappes med hinanden, afløses mere og mere af rent saglige eller pseudo-saglige drøftelser. En Chatham's eller en Hørups talekunst vilde virke fremmed i vore dages rigsdage. Med færre omsvøb, i mindre legende former end før sættes her de forskellige klassers og erhvervsgruppers standpunkter og krav frem mod hinanden. Stærkere fremtrædende finder Huizinga stadig prestigemotivet i den internationale politik: hævdelsen af egen national og kulturel særart og herskerstilling eller tilfredsstillelsen af statsledernes ærgerrighed. Spændings-, vovespil- og risikomomentet fattes heller ikke. »Selvom ogsaa alt, hvad der forbinder krigen med fest og kultur, er gaaet tabt i den nutidige krigsforberedelse, fra legens tryllekreds har den ingenlunde befriet sig«.

Det er et stort emne, som Huizinga har bundet an med i sin ikke ret store bog. Adskillige spørgsmaal, som man kunde ønske alsidigere belyst og gennemdrøftet, er kun skitsemaessig behandlet. Og behandlingen virker flere steder ensidig. Den historiske materialisme bringes ikke ud af verden blot ved at betegnes som en »beskæmmende fejltagelse«. Siden stenalderen har jo dog menneskenes flertal trællet under nyttehensynets aag, og ingen forstaar kulturlivets former uden hensyntagen til erhvervslivets. Naar det 19. og 20. aarhundrede virker mindre »legende« end deres forgængere, har ændringer i produktionsforholdene en betydelig andel i denne udvikling. Men det er forfriskende at faa fremdraget ogsaa de ikke nyttebestemte faktoreres indflydelse, og Huizinga har

utvivlsomt ret i, at de virksomhedsformer, som han samler legens begreb, og den dermed sammenhørende stemning har spille en større rolle i den menneskelige kulturudvikling, end historiker hidtil i deres filosofi har drømt om — selvom grænserne mellem »leg« og »alvor« sandsynligvis flere steder skal drages anderledes end han gør det.

Der er sikkert adskillige, som haaber, at legemomentet i kulturen helt vil forsvinde fra saavel stats- og erhvervslivets som de sociale organisationsformers omraade. Men hvor stor en plads vil der saa blive til overs for den menneskelige virksomhedssfære, hvor nyttehensynet kan glemmes, og aanden bevæge sig frit og ny skabende?

Aldous Huxley har i sin bog »Brave New World« digterisk udmalet, hvor langt man anno langt ude i fremtiden er naaet retning af at skabe et fint afbalanceret og standardiseret samfund paa lykkeprincipets og utilitarismens grundlag, et samfund, hvor bl. a. alle dybere emotioner med undtagelse af de rent sensuelle er bandlyst. Saa var der en mand af den højeste kaste (Alpha-plus) som det offentlige udragningsinstitut kunde frembringe, som — vel paa grund af en teknisk fejl ved hans genetiske proces — begyndte at tænke selvstændigt og skrev »A new Theory of Biology«. »The World Comptroller for Western Europe« fik bogen til censur og fandt den som tankearbejde mesterlig, men højs betænkelig i dens tendens. Den var egnet til at forvirre de højere i de anerkendte tænkeformer skolede kaster — »faa dem til at glemme deres tro paa lykken (happiness) som den højeste guddom og i stedet faa dem til at begynde at tro, at maalet var noget hinsidigt, noget uden for den nuværende menneskelige sfære; at livets formaal ikke var opretholdelsen af velvære, men en forstærkelse og forfinelse af bevidsthedslivet, en udvidelse af erkendelsen«. Han tog sin pen og trak en tykkere streg under ordene »Maa ikke udgives«. Saa sukkede han. »Sikke sjov det vilde være, tænkte han, »hvis man ikke var nødt til at tænke paa lykken.

Huizinga har skrevet sin bog i en stemning, som minder om verdenskontrollørens. »Naar den menneskelige tanke overskuer alle aandens skatte og prøver al sin kunnens herligheder, finder den paa bunden af hver alvorlig dom stadig dog en rest af problematik Og paa det punkt, hvor dommen begynder at vakle, der bukker følelsen af den absolute alvor under.« Han siger i en anden sammenhæng: »Ægte kultur kan ikke bestaa uden en vis legekvalitet, thi kultur forudsætter en vis selvbeegrænsning og selvbeherskelse, en vis evne til ikke at se det sidste og højeste sine egne tendenser.«

C. O. Bøggild Andersen.